

УДК 372.8

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ДОПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Л.І. Гриценок

молодший науковий співробітник лабораторії трудового виховання
Інститут проблем виховання НАПН України

У статті обґрунтовується необхідність комплексного підходу до забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах сучасної профільної школи. Експериментально підтверджено ефективність застосування поліфункціональних модульних курсів профорієнтаційного спрямування в якості інтегрального педагогічного засобу забезпечення професійного самовизначення на допрофільному та профільному етапах. Зафіксовано потенціуючий ефект вивчення курсу для забезпечення вибору профілю навчання в 8-9 класах на рівень готовності до професійного самовизначення в старших класах.

Ключові слова: педагогічні засоби забезпечення, профільне самовизначення, професійне самовизначення.

ГРИЦЕНОК Л.И. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ДОПРОФИЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ.

В статье обосновывается необходимость комплексного подхода к обеспечению профессионального самоопределения учащейся молодежи в условиях современной профильной школы. Экспериментально подтверждена эффективность применения полифункциональных модульных курсов профориентационного направления в качестве интегрального педагогического средства обеспечения профессионального самоопределения на допрофильном и профильном этапах. Зафиксировано потенцирующий эффект изучения курса обеспечения выбора профиля обучения в 8-9 классах на уровень готовности к профессиональному самоопределению в старших классах.

Ключевые слова: педагогические средства обеспечения, профильное самоопределение, профессиональное самоопределение.

Постановка проблеми. Виклики, що постають перед педагогічними працівниками та учнями загальноосвітніх закладів у зв'язку з вимогами сьогодення (профільне навчання, динамічне професійне середовище і проблеми зайнятості) потребують якомога швидшого знаходження оптимальних шляхів вдосконалення форм, методів і засобів формування готовності до професійного

та життєвого самовизначення.

Посилення науково-практичного інтересу до процесу професійного самовизначення особистості перестало обмежуватись його результатом – вибором професії чи освітньо-професійної діяльності, а змістилось на змістовно-процесуальний аспект – забезпечення діяльності, результуючим чинником якої є здатність, готовність здійснювати такий вибір самостійно, що забезпечуватиме розвиток у особистості затребуваної ринку праці гнучкості та мобільності. Ефективність професійного самовизначення особистості залежить від змісту та характеру педагогічного забезпечення даного процесу, створення оптимальних умов, релевантних педагогічних засобів для формування готовності до самостійного, усвідомленого вибору школярами навчального профілю і майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійне самовизначення найчастіше визначається як вибір людиною напрямку та змісту свого подальшого розвитку, сфери та засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети та моральних цінностей; це – цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини та конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії і не закінчується із завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю. Воно здійснюється впродовж всього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самоутверджується в професії. Здатність особистості здійснювати на основі такої рефлексії осмислені вибори виступає як готовність особистості до самовизначення.

Методологічну і теоретичну основу досліджень проблеми професійного самовизначення становлять положення про: теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості (К. Абульханової-Славської,

Б. Ананьєва, Г. Балла, Л. Виготського, А. Голомштока, Г. Костюка, В. М'ясищева, К. Платонова, Н. Пряжнікова, К. Платонова, С. Рубінштейна та ін.); структуру професійного самовизначення та психолого-педагогічні основи формування готовності до професійного самовизначення (О. Мельника, О. Моріна, А. Федоришина, С. Чистякової та ін.); професійне самовизначення в умовах профільного навчання тощо (Л. Гуцан, О. Мельника, О. Моріна, І. Ткачук, З. Охріменко, О. Пархоменко та ін.).

Головною метою професійного самовизначення виступає поступове формування у старшокласника внутрішньої готовності до самостійної побудови, коригування і реалізації перспектив свого розвитку (професійного чи особистісного), підготовленості розглядати себе таким, що розвивається в часі, і самостійно знаходити особистісно значимі смисли в конкретній професійній діяльності[5]. Але у більшості учнів потребу в професійному самовизначенні не виникає сама по собі - цьому необхідно сприяти.

У педагогіці під професійним самовизначенням школярів розуміють організовану усвідомлену діяльність учнів, спрямовану на досягнення готовності до професійного вибору в умовах надання їм педагогічної підтримки. Готовність до професійного вибору і його здійснення І. Дементьев трактує як центральний елемент структури професійного самовизначення, так як він є результатом взаємодії всіх інших елементів структури [2].

Морінін О., Мельником О. та співробітниками визначено поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення як змістовно-синтетичного особистісного новоутворення, яке полягає в здатності учня здійснювати вибір напряму майбутнього професійного шляху через узгодження знання про зміст і структуру професій, їхніх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами. [6, 7].

Дослідниками уточнено, що означене новоутворення в умовах профільного навчання формується саме у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу.

Значимість проблеми професійного самовизначення та висока актуальність і недостатня опрацьованість проблеми його науково-методичного та прикладного забезпечення потребують на сьогодні від педагогічної науки визначення ефективних і достатньо ергономічних педагогічних засобів його забезпечення.

Мета статті. Уточнити зміст поняття «забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді» та висвітлити результати застосування поліфункціональних курсів профорієнтаційного спрямування як засобів педагогічного забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Зміст “забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді” передбачає, що освітньо-виховне середовище навчального закладу має відтворювати певну сукупність умов для формування готовності до ефективної реалізації вибору профілю навчання (на допрофільному етапі) чи освітньо-професійної траєкторії (у умовах профільного навчання).

Дане поняття є складним утворенням, оскільки включає не лише власне самовизначення особистості, сфокусоване на професійному виборі, а й акцентоване на “забезпеченні” цього процесу в умовах сучасної школи. У сучасному тлумачному словнику української мови “забезпечення” трактується як “надання достатніх матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь” або “охорона кого-, чого-небудь від небезпеки” [10, с. 185]. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає “забезпечення” як поняття, котре найперше передбачає дію, надання (постачання) чогось кимось у достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чого-небудь [1, с. 281].

Одним із провідних аспектів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді виступає педагогічне забезпечення. Під педагогічним забезпеченням ми будемо розуміти специфічний вид педагогічної діяльності з реалізації потенціалів внутрішнього (зміст освіти, система виховної роботи, освітня мережа) і зовнішнього (соціальні партнери, батьки) середовища школяра, його особистісних ресурсів, щодо доцільного використання поточних ситуацій шкільного життя для успішного вирішення поставлених виховних завдань. *Оптимальна модель педагогічного забезпечення* складається з декількох функціональних блоків: цільового, діагностичного, прогностичного, організаторського, аналітичного. Зміст педагогічного забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді включає систему педагогічної, психологічної, інформаційної та організаційної підтримки учнів основної школи, що сприяє їх професійному самовизначенню і передбачає, що освітньо-виховне середовище навчального закладу має відтворювати певну сукупність умов для формування готовності до ефективної реалізації вибору профілю навчання (на допрофільному етапі) чи освітньо-професійної траєкторії (у умовах профільного навчання).

Педагогічне забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді передбачає, що освітньо-виховне середовище навчального закладу має відтворювати певну сукупність умов для формування готовності до ефективної реалізації вибору профілю навчання (на допрофільному етапі) чи освітньо-професійної траєкторії (у умовах профільного навчання).

Результатом низького рівня забезпечення є те, що школярі незнайомі з професіограмами, системою класифікації типів професій, умовами правильного вибору майбутньої професії, не усвідомлюють його важливості, що виявляється в другорядності факторів, що впливають на вибір, легковажному ставленні та поверховості мотивів вибору. Випускники затрудняються визначити власні домінуючі здібності, інтереси, вони не готові до здійснення осмисленого,

обґрунтованого професійного вибору. В основному, без спеціально організованої діяльності вибір здійснюється методом проб і помилок. Там, де введено курси чи гуртки профінформаційного спрямування, ведеться профорієнтаційна робота психолога, системна робота ЗНЗ дозволяє учневі вивчити свої особливості, ознайомитися зі світом професій, співвідносити вимоги професії зі своїми особливостями і уникнути основних помилок вибору: незнання себе; незнання світу професій; незнання правил вибору професії.

Вивчення стану забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в ЗНЗ підтверджує, що хоча профорієнтаційна робота з учнівською молоддю є одним з важливих напрямків в діяльності ЗНЗ, вона знаходиться на останніх місцях в пріоритетах переважної кількості учнів, педагогічних працівників та у шкільній адміністрації. До введення курсів профорієнтаційного спрямування серед засобів професійного самовизначення як в середній школі так і на профільному етапі домінували позаурочні форми, такі як класні години, ділові ігри., які переважно мають профінформаційне спрямування, розширюють знання про світ професій, іноді потреби ринку і мало зорієнтовані на самопізнання і вивчення та врахування власних можливостей і потреб розвитку у плануванні освітньо-професійної перспективи. Наявний стан справ, попри роботу ентузіастів і формальне виконання вимог щодо включення профорієнтаційної тематики в плани виховної роботи шкіл, свідчить про необхідність системних змін в системі забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді.

Так, на допрофільному етапі та під час профільного навчання можуть застосовуватись наступні педагогічні засоби: профорієнтаційне наповнення змісту урочної та позаурочної діяльності учнів; масові просвітницько-орієнтаційні заходи (вікторини, свята, дискусії, конкурси, круглі столи, тематичні зустрічі, екскурсії : до навчальних закладів, на виробництво, до Державної служби зайнятості, віртуальні екскурсії тощо); індивідуальні та

групові тематичні бесіди (обговорення проблеми професійного самовизначення особистості); комплекси професіографічно-дослідницьких завдань; проектні роботи як форми професійних випробувань; освітні проби (5-9 клас) та професійні проби (10 і старші); виховна робота класного керівника з використанням профорієнтаційних карт, «щоденників вибору професії» тощо; курси за вибором (“Людина і світ професій” для 8–9-х класів і “Побудова кар’єри” для 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів) [4, 8]

Потребують спеціальної підготовки для реалізації профорієнтаційні тренінги та інші активні форми забезпечення професійного самовизначення; організація тьюторського супроводу.

На сьогодні ж в психолого-педагогічній практиці професійного орієнтування школярів більш-менш активно застосовуються безпосередньо або в модифікованому вигляді: ігрові технології Е. Пряжнікова, методичні розробки управління процесом профорієнтації Н. Чистякової, модифікований психодіагностичний інструментарій відбору в профільні класи Г.В. Резапкіної. У процесі аналізу програм і методичних рекомендацій ми виявили: відсутність масовості у активних профорієнтаційних ігр. Практичні методичні рекомендації на практиці застосовувати педагогу можна, але у зв'язку зі скороченням психологів у школі, проводити систематичну і планомірну профорієнтаційну роботу з учнями неможливо. Окрім того, після перекладу вони потребують стандартизації і адаптації в Україні.

Через відсутність системності існуючі програми недостатньо ефективні, по-перше, додаткові години на уроки професійного самовизначення учнів не виділяються, по-друге, профільність в школі замінена поглибленим вивченням предметів, а не професій і в третій психологи у ЗНЗ скорочені. Стає актуальним розробка програми системного психолого-педагогічного забезпечення формування професійного самовизначення учнів основної школи в рамках допрофільної підготовки і освітнього процесу.

Такі можливості з’являються в рамках курсів «Людина і світ», «Побудова кар’єри», інтеграція програми навчання з предмету «Технологія» та профорієнтаційної роботи. Метою програм є на основі науково обґрунтованої педагогічно організованої діяльності сформувати у підлітків основу професійного самовизначення і створити психолого-педагогічні умови для усвідомленого прийняття рішення при виборі профілю подальшого навчання та сфери професійної діяльності. В ході занять з’являється можливість виявити інтереси і схильності, здібності школярів і формувати практичний досвід у різних сферах пізнавальної та професійної діяльності, орієнтований на вибір профілю навчання у старшій школі; надати допомогу в набутті школярами уявлень про життєві, соціальні цінності, у тому числі пов’язані з професійним становленням; розвинути широкий спектр пізнавальних і професійних інтересів, ключових компетенцій, що забезпечують успішність у майбутній професійній діяльності; навчити навичкам дослідження, самоаналізу та рефлексії якостей особистості; формувати здатність приймати усвідомлене рішення про вибір подальшого напрямку освіти, шляхи отримання професії.

З метою ергономічності (чи за наявності в школі практичного психолога чи системи тьюторства) передбачається проведення передусім групових форм роботи з учнями, котрі спитаються на методологічні принципи доступності, усвідомленості, системності, врахування вікових особливостей та активізації самостійності учнів. Найважливішим засобом і однією з групових форм організації пізнавальної діяльності є профорієнтаційний урок. Окрім того, доцільним є додаткове проведення індивідуальних тематичних бесід чи профконсультацій. Включення в програму курсів екскурсій на підприємства, зустрічей з представниками певних професій, проведення круглих столів, допоможе краще сформувати образ майбутньої професії. Використання активних тренінгових форм професійного самовизначення дає можливість активізувати учня до саморозкриття та саморозуміння. [3].

Запропоновані нами курси, за умови дотримання вимог особистісно зорієнтованого, розвивального виховного підходу, реалізують наступні функціональні *блоки педагогічного забезпечення* професійного самовизначення учнів: цільовий - виявлення очікувань, перспектив, цілей; діагностичний - фіксація факту, сигналу проблемності, проектування умов діагностики передбачуваної проблеми, встановлення контакту з учнем, вербалізація постановки проблеми (програвання її з учнем), спільна оцінка проблеми з точки зору значущості для учнів; пошуковий - організація спільного пошуку причин виникнення проблеми, погляд на ситуацію з боку; прогностичний - проектування дій педагога і учня (поділ функцій і відповідальності щодо вирішення проблеми); організаторський (коли діє учень: з боку педагога - схвалення його дій, стимулювання, звернення уваги на успішність самостійних кроків, заохочення ініціативи; коли діє педагог: координація дій фахівців, пряма невідкладна допомога учню); рефлексивно-аналітичний - спільне з учнями обговорення успіхів і невдач попередніх етапів діяльності, констатація факту вирішення проблеми вибору профілю/професії або переформулювання завдання, визначення труднощів.

Для визначення ефективності запропонованих поліфункціональних програмно-методичних комплексів, відповідно до розробленої структури готовності до професійного самовизначення, визначалися рівня сформованості означеної готовності в експериментальній і контрольній групі. Результати всіх показників були унормовані за трьома рівнями і зводилися до інтегрованого результуючого показника професійного самовизначення (на допрофільному етапі – готовності до вибору профілю навчання).

В результаті зафіксовано значущу динаміку рівнів сформованості готовності учнів 8–9-х класів до вибору напряму профільного навчання за всіма показниками, зведеними до результуючого показника “готовність до вибору профілю навчання”(Таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка готовності учнів 8-9 класів до профільного самовизначення в контрольній та експериментальній групах (у %)

Рівні	До експерименту		Після експерименту		Динаміка	
	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)
Високий	16,70	15,50	40,80	22,70	24,10	7,20
Середній	25,90	24,20	48,10	35,70	22,20	11,50
Низький	57,40	60,30	11,10	41,60	-46,30	-18,70

Підтверджено ефективність уведення у педагогічну практику курсів профорієнтаційного спрямування в якості мультифункціональних педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. Збільшення у експериментальній групі на 33,1 % (порівняно з 10,7 % у контрольній групі) кількості учнів з високим і середнім рівнем сформованості визначеного новоутворення особистості можна пояснити цілеспрямованим та систематичним застосуванням визначених нами експериментальних факторів.

Таблиця 2

Динаміка готовності учнів класів до професійного самовизначення в контрольній та експериментальній групах, що не входили до ЕГ на допрофільному етапі

рівень готовності	10-11 класи до експерименту		10-11 класи після експерименту		динаміка	
	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)
високий	26,70%	26,50%	44,80%	32,70%	18,10%	6,20%
середній	30,10%	29,20%	45,10%	33,70%	15,00%	4,50%
низький	43,20%	44,30%	10,10%	33,60%	-33,10%	-10,70%

Інтерес представляють і результати дослідження в створеній нами постекспериментальній групі - серед старшокласників, які вивчали курс «Людина і світ професій» у 8-9 класах (на допрофільному етапі). Результати порівняння результатів курсу в цієї групи з характеристиками професійного

самовизначення учнів, котрі вперше вивчали курс профорієнтаційного спрямування, виявили характерне в порівнянні з основною контрольною групою зростання рівня готовності до професійного самовизначення, а результат наукованості в плані здійснення життєвих виборів: значно вищі показники динаміки готовності у експериментальній групі та вищі порівняно з основною контрольною групою показники готовності до професійного самовизначення в постекспериментальній контрольній групі. (Таблиці 2-3)

Таблиця 3

Динаміка готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в контрольній та експериментальній групах, які проходили курс профільного самовизначення в 8-9 класах (ПЕГ – постекспериментальна група)

рівень готовності	10-11 класи до експерименту		10-11 класи після експерименту		динаміка	
	ПЕГ - ЕГ (%)	ПЕГ -КГ (%)	ПЕГ - ЕГ (%)	ПЕГ -КГ (%)	ПЕГ - ЕГ (%)	ПЕГ -КГ (%)
високий	34,40%	33,80%	60,20%	44,20%	25,80%	10,40%
середній	42,10%	44,10%	36,40%	38,40%	-5,70%	-5,70%
низький	23,50%	22,10%	3,40%	17,40%	-20,10%	-4,70%

Результати формування експерименту засвідчили результативність використання курсів профорієнтаційного спрямування, організованого на засадах комплексного розвивального, особистісно орієнтованого підходу, як ефективного педагогічного засобу забезпечення як профільного, так і професійного самовизначення учнівської молоді.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що попри актуальність питання професійного самовизначення на економічному, соціальному, особистісному рівнях, процес формування готовності учнівської молоді до здійснення професійного вибору досі відбувається переважно стихійно. Для підвищення рівня забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді необхідно

застосовувати системний технологічний підхід від постановки цілей до аналізу результатів діяльності.

Використання програмно-методичних комплексів курсів профорієнтаційного спрямування частково вирішують проблеми всіх рівнів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді через наявність структурних компонентів, що полегшують планування, змістове наповнення, контроль і реалізацію профорієнтаційної діяльності школи.

Ефективними педагогічними засобами забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді можуть вважатися курси профорієнтаційного спрямування. Курси профорієнтаційного спрямування, за умови дотримання вимог організації та проведення профорієнтаційних занять, прискорюють і сприяють переходу в зону найближчого розвитку здатності школяра до самовизначення через самопізнання, готовність здійснювати актуальні вибори, активну життєву позицію вже в підлітковому віці.

Перспективи подальших досліджень. Аналіз стану забезпечення професійного самовизначення вказують на необхідність розробки системи забезпечення професійного самовизначення на всіх організаційних рівнях, розробку навчальних програм з підготовки управлінців системи освіти та педпрацівників до забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.— К.; Ірпінь, 2002.— 1440 с.
2. Дементьев І.В. Проблема професійного самовизначення школярів в сучасній профорієнтації. // Научные публикации кафедры педагогики и проблем развития образования. Электронная библиотека БГУ – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/18840>
3. Ильина О.Б. Профессиональное самоопределение современных подростков: проблемы и пути их решения [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. 2014. №3. URL: <http://psyedu.ru/journal/2014/3/Ilyina.phtml> (дата обращения: 12.02.2015)
4. Людина і світ професій : прогр. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. : (35 год.) / Ін-т проблем виховання АПН України ; [уклад.: О. В. Мельник, О. Л. Морін]. – К. : Мегапринт, 2008. – 26 с. : табл. – Бібліогр.: 20 назв.
5. Май Т.Н. Основы формирования готовности старших школьников к выбору профессии / Т.Н. Май, А.Э. Попович // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова. Педагогика и психология. – 2011. – Вып. 2. – С. 26-32.
6. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання: науково-методичний посібник [для вчителів] / [О. В. Мельник, І. Л. Уличний; за ред. О. В. Мельника]. – К.: Мегапринт, 2008. – 160 с.

7. Морін О.Л. Результати дослідження змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання / О. Л. Морін // Теоретико-методичні проблеми вихованш дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 6 – 15
8. Побудова кар’єри: комплекс навчальних програм (9, 17, 35, 70 год.) // [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, М. В. Лузан].– Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 88 с

GRYTSENOK L.I. PEDAGOGICAL TOOLS SOFTWARE PROFESSIONAL SELF IN THE PROCESS OF PREPARATION AND PRE PROFILE PROFILE EDUCATION

In the article the urgency of forming professional self, key organizational, informational and methodological obstacles realizitsiyi school students in the task of forming readiness to choice profesiiyakrezultuyuchoho indicator of professional self-identity. Defined the meaning of "pedagogical means of professional self." Based on the analysis of experimental data and theoretical necessity of phased, comprehensive approach to a professional self-determination of students in the current school profile. Experimental confirmation of application performance multifunctional modular courses of professional orientation direction as the integral teaching tool providing professional self on pre profile and core stages can recommend them as an effective teaching tool. There potentsiyuyuchyy effect of the course profile determination for 8-9 grades "Man and the world of professional" results in the formation of choice preparedness educational and professional trajectory in the study course for grades 10-11 "Building a career." Besides, revealed significant after-use rate of pre profile training cycle "Man and the world of professions" in the process at the level of readiness of students to professional self in high school.

Keywords: pedagogical tools software, the profile of self-determination, professional self-determination.